

Földes László ébresztése

Most volna hatvanéves, de már közel tíz esztendeje nincs közöttünk. Hiányához lassan hozzászoktunk, s egy idő óta már az is belemosódik a megszokásba, hogy mennyivel szegényebbek lettünk nélküle. Amiként idő múltával az is egyre halványul már barátok, kollégák, tanítványok és olvasók emlékezetében, hogy amíg közöttünk volt — mennyit gazdagodtunk általa. Hogy szellemének ragyogásával, stílusának eleganciájával, forma és arány iránti érzékenységével, jellemének a bohém könnyedség színezte lényegi szilárdságával mennyi maradandó, azóta is eleven nyomat hagyott jobbk magunkban.

És akkor mit tudhat róla — szürke közhelyeknél többet — utókora? Azok, akiknek kortársi élményük már nem lehet róla, mert halála után cseperedtek fel. Addigi írásainak java részét a szilencium feloldása után gyűjtötte kötetbe. A lehetetlen ostroma 1968 nyarán jelent meg 25 iv terjedelemben, 1300 példányban. Vajon ehhez a kötethez ma hányan juthatnak hozzá? Es vajon hányan emelték le a polcra, és olvastak bele az elmúlt évek során? Más korokból is jól ismert természete az éppen felívelő új vonulatnak, hogy — akár Mont Blanc készülődik benne, akár vakondtúrásnak bizonyul utólag — a kortárs szemek előtt mindig könnyen takarja el a mögötte magasodó közvetlen előzményt. A valóságos arányokat mindig csak nagyobb idő eltelte, távlatibb rálátás mutatja meg.

De más is nehezíti Földes méltó helyének kijelölését irodalmunkban. Valamely személyiség teljesítményének, tehát történelmi értékelésének egyiként szerves összetevője a létrehozott mű és a betöltött szerep. Mű és szerep a dolog rendje szerint egymással összhangban egymást erősítik. Am mostohább időkben a kettő interferenciájának negatív következményei is lehetnek. Sokatmondóan konkrétizálódik egy ilyen ellentmondás például abban, hogy kötete összeállításakor Földes kategorikusan kirotálja, nem vállalja 1956 előtti írásait, viszont annál büszkébb volt mindig arra a szerepre, amelyet ugyanabban az időszakban a katedrán, és még inkább arra, amit az Irodalmi Kiadó élén betöltött. Teljesítményének értékelője, életrajzának megírója nem térhet majd ki az ilyen „paradoxonok” mélyre ásó elemzésének feladata elől.

A feladat könnyebbik része kétségtelenül írásainak közreadása. A Kriterionnál — a Romániai Magyar Írók sorozatban — ezeknek két kötetre tervezett kiadása készül. Évfordulói tisztelgésként az író emléke előtt e készülő kiadás egy eddig még meg nem jelent — 1968. szeptember—december között keletkezett — írását nyújtjuk itt át a Korunk olvasóinak.

T. S.

FÖLDES LÁSZLÓ

Nemzedékről — öt tételben I.

Első tétel: Hogy is volt azokkal a fiatalokkal? (Largo)

Legszívósabb és legfájóbb nosztalgiam: a fiatalok.

Ma, amikor mindenki körüudvarolja őket, az ilyen vallomás súrolja a jó ízlés határait. Mert nagyon divatba jöttek ám az utóbbi időben. Mostanság az új nemzedék tankönyv kezdők és haladók számára. Mentségemre szolgáljon, hogy nem vagyok sem kezdő kritikus, aki a Pegazus sörényébe kapaszkodva akarja felvitetni magát a Parnasszusra, sem haladó szerkesztő, aki miután éveken át szárnyát szegte ennek a Pegazusnak, egy idő óta úgy tesz, mintha csak nyesegette volna, hogy szebben nőjön.

Nem volt ez mindig így. Annak idején — nem is olyan régen —, amikor a hangsúly nem azon volt, hogy mi végre, hanem azon, hogy mi ellen jó az irodalom — a hivatalból kirendelt „minőségi ellenőr”, bár fogalma sem volt róla: milyen kéne hogy legyen a mű, naponta oktatta ki az írókat arról, hogy milyennek

nem szabad lennie —, mondom tehát, annak idején a művészetben is elő kellett állítani olykor a meghatározott számú kulákot. S ha híjával volt, ott is közép-parasztból mitizálták azzá. Márpedig többnyire híjával volt, mert váltakozó periódusok igénye mindig más-másféle eretnek elővezetését kívánta: liberálist, békülékenyt, kispolgárit, pacifistát, konfliktusmentest, evazionistát, forgalmistát, intimitistát, negativistát, objektivistát, nacionalistát, kozmopolitát, idillistát, öncélút, dekadent és revizionistát —, s csak bámult a világ, mitől több az ártalmas irányzat, mint a fiatal és öreg író együttvéve. S hogy, hogy nem, mindig megtalálták azt a fiatalt, aki sajtóból avagy gyűlésen értesült iradtan arról, miféle álnokságok telnek is ki tőle. A fiatalra pedig úgy akadtak rá, hogy fel kellett mutatni a dokumentumot az épp soron lévő elvtelenséghez. A válogatás szempontjait a „fortélyos félelem igazgatta” ilyenkor, ezért nagy tekintélyű művészt csak akkor morzszoltak össze könyvével együtt a papírmalomban, ha különlegesen magas érték követelte. Egyébként egyszerűbb ismérvek szerint alakult az áldozat kiválasztása: Ikszre ügyeljünk, az 5 kategóriáját épp most kell megnyernünk, tehát őt nem opportúnus elriasztani, Ipszilont ne bántsuk, neki régi érdemei vannak, Zét még úgy se, mert neki viszont jó kapcsolatai. Maradtak tehát a fiatalok. Őket nem védi sem Isten, sem király.

Ahhoz azonban, hogy valaki lelepleződhessék, előzőleg feltétlenül jelentkeznie kellett legyen. Ez volt a legnehezebb. Akadtak persze szerencsés kivételek, de egyre-másra vért izzadhatott a fiatal, amíg tudomásul vették a létét. Gazdag rokonok rideg bánásmódja a feltétlen tekintélyelv nevében „jóságos, ám szigorú atya” gesztusával működött. Szép szavú deklarációkban azért sosem volt hiány, de ez jószerevével arra való volt, hogy egyik-másik szerkesztő a leendőkből tobozozzon új táborot magának, ha tőrszárdája felé lejárta magát. Aztán változtak az idők. Az irodalmi éghajlat is enyhült. Némileg. Ekkor a kiadó *Forrás* sorozata mellett az *Iffjúnunkás* biztosított nekik kifutópályát. Rokonszenves izgatóságával egész irodalmi életünkbe új lüktetést hozott ez a lap, olyan funkciót is teljesített tehát, amire eredetileg mások voltak „inkadrálva”: az irodalmi folyóiratok.

Mondom, a szülőház híján csavargó fiatalok az *Iffjúnunkás* és a *Forrás* körül találtak otthonukra, s ilyenformán saját házuk táján cseperedtek fel. Akkor egyszerűen kiderült, hogy jó házból valók ők is, és a hajdani gögös, gazdag rokon most boldogan fogadná be őket. Cseregyereknek. Akadnak, akik — miközben az újonnan jöttek szép feltárlukozását figyelik — igyekeznek még megőrizni a „jóságos, ám szigorú atya” pózait, de arcuk nyájas fensőbbiségén már átút a Zsuzsannát megleső vénék ragacos falánksága. Mert ezeket a fiatalokat birtokba kell venni szellemileg, amíg nem késő, nehogy most már önállóan és javakban meggyarapodva eszközbe jusson szemrehányásokkal vesélyeztetni az atya tekintélyét, amellyel az a minap még jócskán visszaélt. Az atyák közül az okosabbja hamar rájött ilyenformán, hogy könnyen ki lehet esni az A-ligából. S ezért néhány esztendeje már se nem jóságos, se nem szigorú, s a legkevésbé sem atya mindent elkövet, hogy idősebb testvérré minősüljön — micisapkát tesz dogmákba belekopaszodott fejére, rövidnadrágba bújik, úgy kelleti magát a fiúk előtt, hogy vegyék be a csapatba őt is, hisz elkél ott egy-egy korosabb, tapasztalt balösszekötő.

Igy fordultak a dolgok. Akad még a fiataloknak panaszkodnivalójuk, ha mindenáron panaszkodni akarnak. De a lényeg tekintetében nincs baj. Sőt. Ma már nem lehet egy fiatal annyira tehetségtelen, hogy ne számíthasson az ifjak dicsőség-koszorúja mellé beosztott ügyeletes szerkesztő istápolására, és tép a kritikusa neki is a nemzedék homlokáról egy maréknyi, krumplifőzelékbe való babérlevelet. És se vége, se hossza a sok interjúnak, anekntak. S mindenek fölött: a divatos kerekasztal. Amit idősebb szervezők igyekeznek ugyan a szünetben ellipszis alakúra módolni, mert az asztalfőről azért ma sem mondhatnak le. Nos, a megváltozott körülmények s az utóbbi idők eseményei arra a következtetésre juttatják az embert, hogy irodalmunk egyik-másik kicsiny hadvezérért sohasem is érdekelte különösképpen az, hogy mit írnak a fiatalok — értékeset-e avagy értéktelent —, úgyis annyit érnek csupán, amennyire taktikai manővertömeggé alakíthatja őket irodalompolitikai hadviselése hasznára. Miképpen? Mindig másképpen. Hol atyáskodással, hol hatalma fitogtatásával, hol körülhízelgéssel. Dialektikusan. Szélfúvás szerint.

Hát ilyen körülmények között számíthat vétésnek a jó ízlés ellen, ha valaki mostanában nagyon ajnároz. Bevezető mondataimban megvallott nosztalgiamat ne értsék félre: ajnározni nem akarok. S végképp nem húzok rövidnadrágot. Én az irodalmi derékhadhoz tartozom — nem azért mondom, mintha olyan derekas lenne, de mert így nevezik azokat, akik már nem fiatalok, még nem öregek. Az új nemzedék életérzését át nem vehetem. Akkor hát nem veszem át mércéjét sem. Az az értékrend, amit a világhoz és az irodalomhoz mérek, a magam — s

remélem, a nemzedékemhez tartozó ifjú lelkük — életérzéséből fakad. Ennek alkalmazásával lenne a továbbiakban néhány észrevételem irodalmunk nemzedékeiről. S a fiatalokról való véleményemet sem zavarja meg talán multhatatlan nosztalgiam.

Második tétel: Az érdek játéka (Molto vivace)

A nemzedékek szembenézése a művészetben valamivel bonyolultabb, mint általában a mindennapok világában, ahol ízlés vagy életritmus különbsége már elegendő ahhoz, hogy tekintélyfeltő öregek szájáról le ne fonnyadjon a méltatlankodás, valahányszor szóba kerül „ez a mai fiatalság“, az ő érthetetlen eszejárása és tiszteletlensége. Mialatt viszont „ezek a mai fiatalok“ (a mindenkori fiatalok) csakugyan kissé tiszteletlenül, de legalább igazuk birtokában azzal intézik el a dohogást, hogy a *kor nem érdem, csak állapot*. A mindennapi életben tehát valahogy egyszerűbb a nemzedékek kérdése. Pedagógiai ügy — még akkor is, ha egyébként soha semmiféle nevelői módszernek nem sikerült megoldania. Persze, a mindennapi életben is féltékenység mozgatja, de — személytelenül. Azok az értékek ugyanis, amelyeket Vilmos bátyám féltett tőlem annak idején, nem voltak a Vilmos bátyám személyes vívmányai; az élettől kapta őket ajándékba ő is: életformát, életeszmenyt, életelfogást, véleményét arról, hogy mi a jó és mi a rossz — s ha én olykor megsértettem szentnek tudott szabályait, legfennebb konvenciói megbolygatása miatt érezhette sértve magát, de személyes hírnevén nem esett csorba. A kötelező dohogás után abba is hagyta. Mert az ember végső fokon tudomásul veszi, hogy aki fiatalabb, az más iskolát járt, hanem azt már semmiképp sem bocsátaná meg neki, ha azzal kérkednék, hogy okosabb is nála.

Márpedig az irodalomban erre megy ki a nemzedéki különbség. Ott az idősebbek vállveregető vagy acsarkodó elzárkózása, másrészt a fiatalok becsmerítő vagy megbocsátó mosoly mögé rejtett feltörekvése valami különös dolog. Megkoszorúzott fejű klasszikusok atyáskodó intő szavai a fiatalok könnyelműségéről, gyökértelenségéről, elvi ingatagságáról csak arra jók, hogy elrejtőzzék mögöttük az aggodalom, mert hát konkurrencia jelentkezett a piacon. S a gőzfejűek elfojtott szitkozódásai, amit a begyepesedett agyúakra, konformistákra, konzervatívokra szórnak, ez is csak ideológiája annak a száraz ténynek, hogy fellelétek, és most már be is szeretnének lépni, de a kapuk nehezen nyílnak előttük — belülről torlaszolja a várban lévő. Így van ez, amióta van egyáltalán irodalmi élet. S nálunk sem különben. Aki régtől fogva nagykorú, az több ideje választó és választható — ő ül az íróasztal mögött, az elnöki székből, a protokoll-lista élén. Aki most nő ki a kamaszkorból, legfennebb abban választhat: rejtegesse-e kifényesedett könyökét, vagy tüntessen vele, de nem változtat a tényen: fényesre kopott a könyöke. Ezért aztán a nemzedékek közti ellentétet az irodalomban mindig is könnyebb felszítani, mint elkerülni. Mit áltassuk magunkat! — a mi irodalmunkban is volt generációs harc. Az ötvenes évek derekán kezdődött, és alig néhány esztendeje csillapodott. Mondanám esetleg, hogy zárult, ha nem figyelnek fel olykor furcsa pukkanásokra — úgy látszik, utócsatározások során lövik meg ki a megmaradt töltenyeket.

Hanem a legérdekesebb az, ahogy a tünetek az okokra árulkodnak. Ha ugyanis megkérdezzük a fiatalokat, volt-e és van-e nemzedéki ellentét, meggondolatlanul rávágják: „de még mennyire!“ Ha viszont az idősebbektől érdeklődünk, többnyire megfontolt és elvszerű válaszokban részesedünk. Imígyen hangzanak: „már hogy lenne?“, „hiszen nincs közöttünk ellentét“, „valamennyien a szocialista irodalomhoz tartozunk“, „egyet akarunk“, „közös az eszmevilágunk“. Mindezek alapján hogyan vélekedhetne a gyanútlan kívülálló a generációs küzdelemről a mi viszonyaink között? Ha nem tapasztalná, hogy a gyakorlatban van, még azt hihetné, hogy elvileg lehetetlen. Hiszen lám, oly szépen s oly magas elméleti szinten viszolyognak tőle az idősebbek (kivált a pozícióban lévő).

Még szerencse, hogy magasztos elméletek mellett egyszerű tények is akadnak. Azok nyomán pedig erős a gyanúm, hogy nálunk az irodalomban a nemzedéki küzdelem valahogy úgy kezdődött, mint a verekedés a Móricka-viccben: Pistike visszarúgott. Hisz az már a korkülönbség természetéből fakad, hogy tapasztalatlan fiatalok botránnyosan robbannak, ha tapasztalt idősök higgadtan provokálják őket. Mert viselkedni tudni kell, és kivált ha valaki birtokon belül van, nem is olyan nehéz neki, hogy megőrizze a jó modorát. Meg aztán nem is illik a szellem ősz bajnokához az érdek nyílt vállalása. Szébb annál, ha nagylelkűen hirdetjük a fiatalokról, milyen tehetségesek, noha nem mentesek az ifjúkor felelőtlenségeitől, vagy esetleg arról áradozunk, hogy ezek az ifjak túlugranak ugyan

a lovon, de ez csak mereszégük jele. Ugye, milyen szép? Ki merne ennyi méltányosság és a tekintély súlyával alátámasztott pártfogás láttán féltékenységről beszélni?! Na már most: néhány fiatal, aki közben rájött, mi a közéleti haszna ennek a körmönfont stílusnak, úgy fog nyilatkozni az idős kartársról, hogy elvülhetetlenek az ő érdemei, s ezért bocsássuk meg neki — elvült írói szemléletét. A többség azonban másképp reagál a kétes támogatásra, egyszerűen felhorkan, és nem pazarol sok szót az idősök érdemeire, jóval többet arra, hogy az már a múlté. Úgy látszik, a fiataliságnak nincs még elég gyakorlata abban, *hogyan kell az érdeket eszmévé szublimálni.*

Igy kezdődnek a dolgok általában. S aztán úgy folytatódnak, hogy a szerkesztő sorozatban adja vissza a fiatalok kéziratait. Merthogy „baj van a közérthetőséggel“, meg hogy „zavaros eszmeileg“, meg aztán „miféle menekülés ez a valóság elől?“. Még le is kötelezi olykor a visszautasított szerzőt azzal, hogy voltaképp őt védi, amikor nem adja le a kéziratát, tessék hálásnak lenni, amiért megóvja kellemetlen következményektől. Ez a formula egy időben igen divatos volt; a jötevő szerkesztő egy anonim lelkiismeretre háritotta a nemleges válasz miatti felelősséget és az azzal járó lelkifurdalást, a zsenge szerző pedig meghatódott ennyi jószágos gondoskodás láttán. Igaz, utóbb elcsodálkozott kissé, amikor a mentőakció után mégiscsak visszameredt reá neve és írásának címe valami gyűlésre (vagy más helyre) szánt jelentésben, az elrettentő példák lajstromán. Úgy látszik, csak az ólombetűtől óvták meg, a tanulságos következményektől már nem. És sehogy sem értette az elvszerű eljárásban rejlő pedagógiai célszót. Ilyenek ezek a fiatalok. Elvtelenek. Később aztán a szerkesztő is kénytelen engedni a nyomásnak, meg-megjelenteti írásaikat, s most már csak arra ügyel, nehogy az istenért agyonnépszerűsítse őket, mert azt bárki beláthatja, hogy nem jó elkapatni a fiatalokat. De amikor elhangzik egy felszólalásban az egyik lapról, hogy szívesen közöl akár tucatnyi fiatal is, de felfedezni egyet sem mer, azonnal kész a válasz egy takaros kis statisztika képében, kimutatván, hány darab ifjú hány darab írással nyert ott bebocsáttatást az utóbbi évben. Lenyűgöző, mint egy ökölcsapás. És körülbelül ugyanannyira meggyőző. A fiatalok bevonása jellegzetesen minőségi művelet — egy statisztikai táblázat öngazoló mennyiségi adataitól lehet még gyenge minőségű. Mert a statisztikai táblázat egyetlen rovata sem beszél arról, kit gőgöltek le, kit fenyegettek meg, kinek mutattak ajtót. Aztán tudok olyanról is, amikor félhivatalosan felelősségre vontak egy egész korszálynyi fiatal költőt, amiért — horribile dictu! — fenntartással merészelt tekinteni Iksz meg Ipszilon meg Zé mester irodalmi tevékenységére; táncsak nem azért, mert ezek a mesterek már-már állami méltóság számba menő nagyságok? A nagyságok közül ketten (tisztelte a harmadiknak) ezenközben észre sem vették, hogy írói méltóságuk forog kockán, és elfelejtettek tiltakozni az ellen, hogy bárki is velük riogassa fiatal kollégáikat.

Az ilyen és ehhez hasonló dolgok nyomán a fiatalok egyszer csak rájöttek: ők voltaképpen együvé tartoznak. Önvédelemben és önérvényesítésben. És összefogózkodtak. Ha nem megy az áttörés eredetiséggel, egyéniséggel és tehetséggel, úgy lépünk fel fiataliságunk jogán. Kétségtelen: a nemzedéki harcot a fiatalok robbantották ki. Mégse hinném, hogy ők okozták volna. Tekintély- és pozícióféltő idősök hajszolják bele őket. Azok, akik — ha megkérdik tőlük — szívre tett kézzel vallják, hogy „irodalmi életünk napsugaras feltételei“ között a nemzedéki vilongás — elvileg lehetetlen.

Nagy Enikő rekeszszománca